

Keistuolio likimas

Labai nedaug kas iš tų, kurie 1926 metais nusipirko leidinį *Pirmoji lietuvių sporto šventė*, įsidėmėjo redaktoriaus Pr. Morkūno pavardę. Ir tik vienas kitas 1928-aisiais galėjo pastebėti bandymą atgaivinti satyros žurnaliuką *Ragutis*: keturių puslapėlių spaudinys be datos ir be numerio, pasirašytas leidėjo P. Morkūno, nepatraukė prenumeratorių. Tačiau kai tais pačiais metais pradėjo vos ne pamėnesiui rodytis Prano Morkūno verčiamos knygos, visuomenė atkreipė dėmesį į šį literatą.

Nors ir žinodama išankstinį priešišką J. Tumo-Vaižganto nusistatymą, „Vairo“ bendrovė šešiais tomeliais išleido A. Diuma nuotykių romaną *Grapas Montekristas*. Kūrinys susilaukė nepaprasto pasisekimo. Charakterizuodamas šio lietuviams nepažįstamo rašytojo kūrybą, romane įdėtame baigiamajame straipsnyje vertėjas P. Morkūnas pažymėjo: „A. Diuma (tėvas) nėra didelis menininkas estetas. Jo literatūrinė vertė – jo stiliaus lengvumas, siužetų įdomumas ir tai, kad skaitytoją įpratina skaityti knygas, sužadina domėjimąsi beletristika ir priverčia pamėgti literatūrą.“ Taigi P. Morkūnas vadovavosi pedagoginiais didaktiniais motyvais. Versdamas jis naudojosi lietuvių kalbos „lietuvintojo“ S. Dabušio patarimais, kurie labiausiai pravertė kuriant naujadarus – tarptautinių žodžių ir barbarizmų pakaitalus.

1929 metais P. Morkūnas užsimojo leisti nuotykių romano seriją, kurią platino per Adolfo ir Balio Sruogų, Jono Jablonskio (sūnaus) ir kitų įsteigtos „Tulpės“ akcinės bendrovės knygyną. Pradedantysis vertėjas toli pralenkė savo kolegas – išvertė septynias knygas iš vienuolikos: tai buvo G. Emaro (Emard), R. Kalomo (Cullom), Mak Kali (Mc Culley), E. Volio (Wallace) nuotykiniai, detektyviniai kūriniai, Dž. Londono *Jūrų vilkas*. „Naujo žodžio“ bendrovė išleido jo verstą kriminalinį V. Bridžo (Bridges) romaną. (Šiuo metu kai kuriuos P. Morkūno vertimus su vertėjo nuoroda ir be jos biznio sumetimais pakartotinai išleido privačios leidyklėlės).

Trečiojo dešimtmečio pabaigos lietuvių leidyklos, stiprindamos savo ekonomiką, kaip ir dabar orientavosi į lengvo turinio, intriguojančius veikalus, kuriuos būtų galima leisti 4–5 tūkstančių egzempliorių tiražu ir kurie ilgai nedulkėtų knygynuose. Tokie vertimai padidino jaunimo domėjimąsi knyga, bet pravėrė vartus dažniausiai ne iš pirmųjų šaltinių, atžagariom rankom verčiamai ir šiaip jau nedidelės meninės vertės lektūrai, mokslininkų vadinamai paraliteratūra. P. Morkūnas buvo vienas ankstyviausių laisvalaikio skaitymų gamintojas neišrankiems vartotojams. Su fanatišku užsidegimu plušdamas, jis nuo 1928 metų pradžios iki 1929-ųjų pavasario iš rusų kalbos perteikė pusketvirto tūkstančio puslapių apimties prancūzų, anglų, italų autorių tekstus. Du P. Morkūno išversti veikalai pasirodė su rubrika „Pasaulio literatūros paminklai“, tačiau jokia leidykla neišdrįso tokios atsakingos serijos pasirašyti. Negana to – „Vairo“ bendrovė griežtai paneigė gandus, kad ji išleidusi Dž. Bokačo *Dekameroną* dvitomį ir Dž. Kazanovos atsiminimus, – *Dekameroną* tiražas buvo gautas iš „Tulpės“ leidyklos. Plačiausiai išreklamavęs abu vertimus *Lietuvos aidas* netrukus ėmė atgailauti; kritikas J. Ambrazevičius (V. Kietis) grybštelėjo: Dž. Bokačo vertėjui pritrūko laiko netgi teisingai parašyti autoriaus pavardę.

Rimtų skaitytojų akyse *Dekameroną* buvo sukompromitavęs 1927 metais Rygoje išėjęs vertimas: bedarbis jūreivis Jokūbas Mačiulis (Jokūbas Aidas) iš 100 Dž. Bokačo novelių sulipdė 100 pikantiškų, erotiškų „vaizdelių iš kunigų ir vienuolių gyvenimo“. P. Morkūnas ryžosi išversti žymaus Renesanso rašytojo, puikaus stilisto kūrinį ištisai, bet šviesą išvydo tikrai keturių dienų pasakojimai – 40 novelių. Tolesnį darbą sustabdė nepalanki viešoji nuomonė. Veltui vertėjas pirmosios knygos pradžioje

apsidraudė baigiamuoju autoriaus žodžiu ir savo pratarmėje aiškino: *Dekameroną* verčiame visą, neapkarpydami. Tai nėra kiek nekenkia jo įdomumui ir veikalo nenušviečia vienašališkai, kuo išvengiama jo tariamosios pornografijos, antireligiškumo ir kitų tendencingų liguistų aiškinimų, prasimantų *Dekamerono* kraipytojų.“ Dž. Bokačo ir Dž. Kazanovos veikalus P. Morkūnas pasirinko versti ne vien dėl to, kad šie rašytojai sugebėjo enciklopediškai parodyti savo gyvenamąjį metą. Abudu įspūdingai vaizdavo sugedusius praėjusių amžių papročius. Prisiminęs meilės vaizdų smulkmenas, garsusis moterų viliotojas Dž. Kazanova gardžiavosi su senio gašlumu. Todėl tos knygos buvo graibstomos kaip draudžiamas vaisius ir sutrintos į skutus, bibliografinė retenybė tapo ir 25 tūkstančių egzempliorių tiražu išleistas reklaminis leidinėlis „Kas yra Džakomo Kazanovos atsiminimai?“ – pirmojo tomelio įvadinis straipsnis. P. Morkūnas būtų išgaravęs iš literatūrinės atminties, jeigu 1930 metais *Trečio Fronto* 1-ajame numeryje nebūtų pasirodęs jo eilėraštis „Šaipėrantas“, redakcijos pateiktas „kaip įdomus formalinis eksperimentas“, kuris sudirgino poezijos arbitrus, kalbos normintojus labiau negu Dž. Bokačo ir Dž. Kazanovos vertimai – dorovės saugotojus.

Dėl šio eilėraščio nesiliauja kirstis nuomonės: vieni jį laiko juoko, kiti – apgailėjimo, treči – pasigėrėjimo vertu dalyku. Iš vieno ar dviejų kūrinių (1930 m. gruodžio mėnesį *Lietuvos studente* buvo paskelbtas ir antras P. Morkūno eilėraštis – „Ipidilas ilis“) negalima susidaryti vaizdo apie poetą. Tačiau kai į rankas patenka visas rinkinys (tiksliau – jo juodraščiai, kurie nuo 1955 metų rūpestingai saugomi Lietuvių literatūros ir tautosakos institute, tiktai apeinami kaip nepatogūs rimtiems tyrinėjimams objektai) ir kai skaitant įvairiapusiškai atsiskleidžia autoriaus nekonvencionalumas, imi suprasti, koks nedėkingas lietuvių literatūros istorijai buvo be galo atsargus ir nuosaikus jos vertinimų etapas. Jis sudarė sąlygas neliteratūrinėmis dingstimis nutylėti talentus vidutinybių labui.

Išsiblaškęs cholerikas su pliktelėjusia kakta trečiafrontininkams atrodė mažiausiai keturiasdešimtmetis, nors tuo laiku, kai pradėjo eiti žurnalas, jis neturėjo nė trisdešimties. P. Morkūno gyvenimas buvo garantuotas. Gimęs 1900 m. spalio 9 d. Rygoje, jis baigia Voronežo realinę mokyklą, savo noru išeina į Lietuvos kariuomenę, dalyvauja jos kovose su besitraukiančia Raudonąja armija ir bermontininkais, tampa Panevėžio šaulių apygardos vadu, persikėlęs į Kauną, verčiasi smulkiomis tarnybomis, 1924 m. stoja studijuoti lituanistikos, prirašo krūvą reportažų ir vaizdelių „Iš vyr. puskarininkio užrašų“, bet, paskelbęs kelis rašinius *Karyje* ir *Karde*, pasijunta nusivylęs nepriklausomybės idealais. Ima ieškoti ryšių su kairiosiomis visuomenės jėgomis: organizuoja studentų varpininkų susišelpimo draugijos renginius, šliejasi prie socialdemokratų, o netrukus Universiteto salėje replikuoja aušrininkams ir žaizdrininkams, surengusiems Gegužės pirmosios minėjimą, – skelbia komunistinius šūkius.

Legaliais ir nelegaliais būdais kaupdamas prosovietšką literatūrą, *Trečio Fronto* steigimo dienomis jis buvo nusiteikęs radikaliau nei artimiausi žurnalo bendradarbiai. Kartu su trečiafrontininkais P. Morkūnas 1931 metų pabaigoje padeda socialdemokratinėje jaunimo sporto draugijoje „Viltis“ stiprinti komunistų įtaką, išrinktas į valdybą, padovanoja šiai organizacijai savo asmeninę bibliotekėlę, bendradarbiauja sienlaikraštyje „Jaunas Proletaras“. Po kratų draugijos klube ir veikliausių narių butuose suimtas, jis atkali tris mėnesius administracine tvarka, vaidydamasis dėl politinių pažiūrų su bendrakameriais, pasirengęs stačia galva pulti į komunistinį judėjimą, bet nepasiseka išsklaidyti pogrindžio įtarumo: koks komunistas, jeigu nepaliauja bičiuliautis su šauliais... Berlyne spausdinamas komunistinis žurnalas *Balsas* išsityčioja iš P. Morkūno kairėjimo, pametėdamas puikios medžiagos žvalgybai.

P. Morkūnas dirba ugniagesiu, užmetęs filologijos studijas, lanko teisės fakultetą, bendrauja su kairiosios orientacijos rašytojais, neslepia komunistinių įsitikinimų, bet jau nieško kontaktų su pogrindžiu. Po darbo skaitydamas L. Giros prosovietškai politizuojamų *Literatūros naujienų*

korektūras, J. Žlabiui-Žengei jis su panieka sako apie tautininkų diktatūrą: „Sėdėti ant durtuvų ne visada galima...“ 1939 metais išverčia ir išleidžia P. de Kriufo (Cruif) knygą *Babkokas – vitaminų tėvas*. Raudonarmiečių tankus P. Morkūnas sutinka be išgąščio, „Spaudos Fondui“ išverčia N. Ostrovskio romaną *Kaip grūdinosi plienas*, kurio pirmąją dalį išspausdina periodikoje. „Industrialinės poemos“ fragmente pabandęs poetizuoti „Izvestijų“ išpūstus ekonominius didžiosios kaimynės laimėjimus, autorius pateko į propagandinių šampų nelaisvę, kuri trukdė prabilti bent kiek savitesniu balsu.

Prasidėjus karui, pasklinda gandas, kad P. Morkūnas žuvo pačią pirmąją dieną, puolęs gesinti gaisro. Sesuo pasakoja pažįstamiems apie brolio žūtį nuo vokiečių bombų Zarasų plente, traukiantis į Rusiją. Teisininkas A. Likas, tarnavęs 43-ojoje latvių, šaulių divizijoje, prisimena P. Morkūną dirbus šios divizijos štabo vertėju, išaiškina, kad jis buvo sužeistas ir mirė 1941 m. gruodžio 28 d. fronte prie Maskvos.

Ketverius metus (1927–1930) lemtis jam atseikėjo kūrybos darbui. Tačiau kokie talpūs tai buvo metai! Studentiška veikla, vertimai, prozos bandymai ir – šuolis į poeziją, kurį ženklino „Šaipėrantas“.

„Mielas ir kuklus“, kokį jį įsidėmėjo J. Baltušis, „nepaprastai geras ir įdomus keistuolis“, kaip jį apibūdino artimai pažinęs A. Venclova, priklausė Studentų literatų būreliui, vėliau pasivadinusiam „Expres“. Autoriaus pastabos rankraščiuose rodo, kad jis čia 1928 metų sausio 29, vasario 5 ir 12 skaitė aštriausius socialinius politinius savo eilėraščius. J. Būtėno atmintyje išliko studentų ginčai dėl P. Morkūno apsakymo, kurį vieni smerkė dėl pornografiškumo, kiti laikė nauju žodžiu lietuvių literatūroje. Studentų literatų būrelyje demonstruodami savo narsą, tarpusavy rungtyniavo vienas už kitą didesni „modernistai“. Atskilusios dešiniojos pakraipos Literatų sekcijos narys, pasirašęs Broliu, katalikiškame *Ryto* dienraštyje liejo apmaudą: „Tai dvasios bankrotas, išsigimusios miesčionijos mėšluos knaisiojimas, nusususio bolševikiško anachronizmo proklematoriški šūkavimai... Jokių aukštesnių idealų, jokios kūrėjo galios, žmoniškumo. Jų vietoj triumfavo pusberniška „lyties organų“ kulto „poezija!“

Neigti santvarką, vaduotis iš priklausymo nuo tikros ar įsivaizduojamos buržuazijos kai kuriems Studentų literatų būrelio nariams, pasiturinčių ūkininkų vaikams, studentaujantiems valdininkams, reikė protestuoti prieš nusistovėjusią gyvenseną, laisvai žiūrėti ir į lytinius santykius. Tai atskleidžia grožinė kūryba nuo 1928 metų šio būrelio leidžiamame dvisavaitraštyje *Studentas*. Satyros skyrelyje „Žioplą“, iš pradžių skelbtame P. Morkūno pavarde, aktyviai reikėsi docentas B. Sruoga.

Dalis kaimesniųjų būrelio narių įėjo į „Trečio Fronto“ kolektyvą. Kaip matyti iš dar neskelbtų trečiafrontininkų laiškų, A. Venclova, 1928 ir 1929 metais samdydamas kambarį pas Morkūnus Prūsų g. Nr. 2, ne su kuo kitu, o pirmiausia su Pranu tarėsi steigti žurnalą, kuris nustelbtų *Keturijų Vėjų* garbę (I) ir sukeltų milžinišką skandalą (II). A. Venclova džiaugėsi tokiam tikslui tinkamais jo eilėraščiais, padėjo juos redaguoti, patinkančius posmus, naujadarus citavo B. Railai, naudojo atsiminimų knygoje *Jaunystės atradimas* (1966), nors į pradedančiojo poeto ieškojimus žiūrėjo iš aukšto ir su pūkine pašaipėle. Kaip prisiminė 1992 m. spalio 17 d. rašytame laiške šio straipsnio autoriui B. Raila, iš svetimų vienintelę rusų kalbą gerai mokantis P. Morkūnas, suartėjęs su *Trečio Fronto* redaktoriais, kūrė savo eilėraščius jų „kurstomas ir kartais pašiepiamas“. Tačiau keistuolio literato ieškojimai veikė ir jo kūrybą; tai ryšku netgi poezijos rinkinio antraštėje – *Barbaras rėkia* (1930). „...Jei sutiksi Morkūną, tai pasakyk, kad mano eilėraščių stilius ir forma kiek artėja prie „mašinistiško ir dadaistiško stiliaus“, – 1929 m. rugpjūčio 28 d. B. Raila paprašė A. Venclovos. Jis linkėjo P. Morkūnui išleisti „gerų imažinistiškų eilėraščių“ knygą.

Kai *Trečiame Fronte* buvo išspausdintas „Šaipėrantas“, K. Korsakas perširdo. Laiškuose iš kalėjimo jis karštai įtikinėjo plunksnos draugus, kad toks eksperimentas – redakcinė ir ideologinė kolektyvo klaida: P. Morkūno eilėraštis aiškiausiai susiejęs žurnalą su *Keturiais Vėjais*. Kritikas neįžvelgė nieko

teigiamo „Šaipérante“ net formos atžvilgiu, o kūrybinės sociologijos požiūriu eilėraščių pavadino išsigimstančios, degeneruojančios miesčionijos dvasios pasireiškimu, griaunamąja, ne kuriamąja jėga. Vėliau K. Korsakas, išsiaiškinęs kairias debutanto pažiūras, atlėjo. Per laiškus A. Venclovai ir J. Šimkui jis suartėjo su P. Morkūnu, priėmė dirbti *Kultūros* žurnalo administratoriumi, išspausdino jo prozas kūrinių ir S. Luiso (Lewis) apsakymo vertimą. K. Korsako nuomonė užtrenkė P. Morkūno eilėraščių duris į *Trečių Frontą*, nors „Šaipéranto“ autorius to tikriausiai nesužinojo. Jo entuziazmui užgesinti pakako viešų spaudos atsiliepimų. „Modernizmo rekordas! Taip ir norisi rasti redakcijos paskelbtą premiją už šio rebuso išsprendimą“, – ironizavo jaunųjų tautininkų žurnalo recenzentas. Eilėraštinis tetinkamas tik liežuvio miklinimui“, – pritarė socialdemokratų laikraščio apžvalgininkas. *Trečiame Fronte* buvo paskelbta: „pranas morkūnas turi paruošęs imažinistiškų dadaistiškų eilėraščių knygą „dainuoja degeneratas“ (visus žodžius, netgi savo pavardę poetinėje kūryboje autorius apsisprendė rašyti mažąja raide). Šitaip buvo informuoti ir *Jaunųjų Pasaulio* skaitytojai. Tačiau to neužteko. Anoniminis šio žurnaliuko kronikininkas prasčiokiškai pasijuokė iš „daduiniškių, ar kaip ten juos vadina“, kūrinių: „Pratarmėje (mums ji nežinoma – L. G.) sakąs, kai jo eilėraščiai knygų lentynoj užims vietą, daugiau niekas nedrįs rašyti eilėraščių. Jei ko gero, tai liksime be poezijos. Tiesa, tuo netenka nusiminti, nes šiemet išleista nepaprastai daug eilėraščių rinkinių, kurių puslankščius išpjaustyti ir skaityti pakaks keliems metams.“ Trečiafrontininkams buvo ne pakeliui su P. Morkūnu, bet dar labiau – jam nepakeliui su jais. Jeigu būtų toliau ėję *Keturi Vėjai*, P. Morkūnas galėjo tapti ne tik formos, bet ir turinio naujovininkų lyderiu: jo eilėraščiai užpildė lietuvių avangardistinės literatūros puslapį tarp futurizmo ir aktyvizmo. Nušviesdami retesnes avangardizmo kryptis, mūsų literatūros tyrinėtojai neišsiverčia be užsienio spaudos pavyzdžių, kai tuo tarpu gerai apsidairius jų galima aptikti ir čia pat. Pirmiausia tai pasakytina apie Prano Morkūno poeziją – pirmąjį ir vienintelį lietuvių literatūroje dadaistišką imažinistinį rinkinį.

Išplėtoti apmatai pieštuku bloknoto lapeliuose ir perrašymai juodu, mėlynu, braukymai, taisymai žaliu, raudonu rašalu, spalvotais pieštukais statmenai perlenktuose lakštuose sudaro stambų rankraščių pluoštą. Tačiau jame tik 35 eilėraščiai: didžioji jų dalis turi po 3–4, o kai kurie – ir po 7–9 tvarkingai sunumeruotus variantus. Joks tarpukario poetas nesurinko tokios iškalbingos savo rankraštinės grafikos (ji verta faksimilinio leidimo), rodančios, per kokią žodžio kalvę perėjo kiekvienas eilėraščio skiemuo, kiekviena eilutė. Dauguma eilėraščių sukurti 1928 metais, keturi – 1929-aisiais, du – 1930-aisiais, paskutiniojo data – birželio 20-oji. Neaišku, kokia tvarka juos autorius buvo sudėjęs į rinkinį, tačiau jo paties sužymėta numeracija virš eilėraščių pavadinimų leidžia patikėti šitokiu sprendimu. Prabilti eilėrašciais jau gana brandžios jaunystės literatą paskatino visų pirma troškimas išsakyti savo požiūrį į visuomeninius reiškinius. Jis išryškėja per avangardistiškai šokiruojančių vaizdų nuotrupas. Avangardizmo tikslas buvo stubinti skaitytojus. Maištauti prieš tikrovę, skandalingai traukyti ryšius su meno tradicijomis, ypač su realistų ir modernistų (neoromantikų, simbolistų, impresionistų) kūryba, demonstruoti neregėtas negirdėtas išraiškos formas tapo šios daugiašakės pakraipos literatų programa. Avangardizmo vardu pavadintą perversmą vykdė viena su kita susipynusios naujojo meno kryptys, iš kurių Lietuvoje aiškiausiai pavidalu pasireiškė futurizmas ir ekspresionizmas.

Pranas Morkūnas – ir turinio, ir formos avangardistas. Atsimetęs nuo valdančiųjų sluoksnių ideologijos ir politikos, jis ragina revoliuciniu būdu nušluoti tautininkų diktatūrą ir kartu visą kapitalistinę sistemą. Tokias mintis jis dangsto daugiaprasmiai įvaizdžiais, stengiasi nukreipti cenzoriaus žvilgsnį nuo pagrindinės problemos nepakaltinamo veikėjo – kretino juokeliais, bet yla skaudžiai lenda iš maišo. Eilėraštyje „Tavo pakaušy sifilio šašas“ kalbama ne apie žmogų, o apie perversmininkų kamuojamą Lietuvą. Tačiau tai aišku tik mačiusiam pirmąjį kūrinių variantą.

Muziejaus varpo „timbolavimai“, atsimušantys į dvokią kasdienybę ir kartais pavirpinantys „grietinę“ (bijantį atentato prezidentą), jam – kaip „mistiška varlė į širdį“ (eil. „Kai karo muziejus“). Pratęsdamas Archimedo mintį, jis ieško atramos taško, kuris padėtų apversti aukštyn kojom pasaulį, ir dėl tokio tikslo verčiau pūti kalėjime negu vaizduoti genijų (eil. „Taip pat“). Kandžius, nors ir lėkštokus, „alijošiškus“ kupletus, nukreiptus prieš tautininkus, perdirbinėdamas į laisvą eilėdarą, P. Morkūnas sugadino (eil. „Daktarai“). Mechaniškas eilėraščio prigimties keitimas retai kur pasiteisino. Tiktai pradėjęs savitai plėtoti temą, per kelias redakcijas autorius pasiekdavo norimą idėjinį ir meninį efektą. Tai liudija dadaistinės formos kūrinys „Bepročio maršas“.

Viena ankstyviausių Vakarų Europos avangardizmo krypčių dadaizmas Rytų Europoje niekur nesutelkė atskiros grupuotės. Imituodami kūdikio vėblenimą, nerišlius klouno šūkaliojimus, dadaistai mėgino vaduoti poetinę kalbą iš kietų loginio mąstymo gniaužtų, nusakyti žmogaus esmę intuityviausiu būdu – chaotiškų žodžių ir bereikiškių skiemenų samplaikomis. Visa tai panėšėjo į groteskinį maskaradą. Dadaistiškai suveltų sakinių – ir tik sakinių – aptikta S. Šemerio eilėraštyje („ryti rykavimų ruoniam“) ir prozos vaizdelyje („Ir per kiaurą naktį dieną virgilėdamas verksim vercharnais“) pačioje trečiojo dešimtmečio pradžioje. P. Morkūnas savo eilėraščio lyrinio subjekto pasirinko beprotį, per kurio padrikas, nors iš tikro – iki smulkmenų apgalvotas frazes išryškino oficialaus patriotizmo ir religinio auklėjimo veidmainybę; kūrinys nutrukstančiais aidais skamba revoliucinės dainos „Pirmyn! Be baimės, abejonės...“ motyvas, raginimai konstruoti naują ateitį, sunaikinti (muš... žud... griau... kleg...=gelk) kapitalizmą. Eilėraštis daro įspūdį ir savo vizualine išraiška – mįslingomis žodžių skeveldromis, agresyviai dantyta eilučių konfiguracija – kaip konspiratyvus plakatas. Praną Morkūną veikė keturvėjiški S. Šemerio kosminiai ir bataliniai motyvai. Atgrasiai pagiringa triukšmadario nuotaika (eil. „Suktinis“), buvusio kario – savimi pasiūlykštėjusio žmonių skerdiko – savijauta (eil. „Bandito troškimas“) rungiasi su grubiausiai pirmojo lietuvių avangardistinio žurnalo *Keturių Vėjų* antiestetizmo pasireiškimais. Visas ten esančias bjaurastis pranoksta „Nekrotvonas“, kuris jautresniam skaitytojui, ypač neturinčiam juoko gyslės ir nesuprantančiam situacijos absurdiškumo, gali sukelti šoką: iki ko prieita – poetas išniekina lavoną... Taip, iš tikrųjų – romantikams jis pasirengęs ir po jų mirties nežmoniškai keršyti. Iš kur atsirado tokia P. Morkūno neapykanta romantizmui? Aišku, ne iš docento J. Tumo vadovaujamo seminaro, kuriame jis 1927/1928 mokslo metais parašė keturis plačius referatus apie šią literatūros kryptį. Naudodamasis marksistiniu P. Kogano veikalu, studentas išsiaiškino jos pagrindus, o pagal daugiatomius danų literatūrologo G. Brandeso raštus, prieš Pirmąjį pasaulinį karą dukart išverstus į rusų kalbą, nustatė prancūzų ir vokiečių romantizmo savitumus. Taigi jis buvo gerai susipažinęs su tuo, ką neigė. G. Brandesas kritikavo vėlyvąjį romantizmą ir prisidėjo prie realizmo įsigalėjimo, bet ta kritika negalėjo taip įaudrinti studento. Prieš romantizmą kaip didžiausią kliuvinį avangardizmui stiprėjo naujojo meno krypčių šalininkų reakcija. Lietuvoje romantikus jau atakavo ne vien keturvėjininkai, bet ir nemaža studijuojančio jaunimo.

1929 m. kovo 3 d. Universiteto didžiojoje salėje Studentų literatų būrelis surengė lietuviškojo romantizmo teismą, kuris nusprendė jį „iki gyvos galvos laikyti laisvos kritikos priežiūroje ir romantiškąjį jaunimą įspėti, kad jei jis nusidės tais pat darbais, bus pasmerktas myriop be pasigailėjimo“. Studentų literatų būrelio narys P. Morkūnas romantikus siuntė myriop be teismo. Jis gerklėjo užplieksiąs maironininkus ir kitus „eilėdergiančius“, tyčiojosi iš romantiko sielos, kurią visi vieškelio šunys „šunina“ (eil. „Vėjadžazas“), parodijavo savo docento B. Sruogos lyriką („vienas poetas cypiniavo/mano sieloj šiandien šventė“), jam dar nepakankamai užgauli buvo K. Borutos metafora apie poetą – prostitutę (eil. „Bandito troškimas“).

P. Morkūnas ieškojo kuo stipresnių, retesnių ir dar niekam negirdėtų žodžių, stengdamasis

drastiškų vaizdų griūtimi parblokšti skaitytoją. Vaizdo apsoliutinimas – būdingiausias *imažizmo* požymis. Šią trumpalaikę rusų literatūros kryptį, atsiradusią 1919 metais, išgarsino S. Jesenino asmenybė; 1924-aisiais jam pasitraukus, grupė iširo ir tik formaliai egzistavo iki 1927 metų. Imažinistų uždavinį vaizdingai nusakė A. Marienhofas: „Kuo giliau suvaryti į skaitytojo pajautų delnus vaizdo rakštį“. Esmingiausiu poezijos dėsniu V. Šeršenevičius laikė visų dėsnių neigimą. „Žodis aukštyn kojom: štai natūraliausia padėtis žodžiui, kuris turi gimdyti naują vaizdą... Daiktavardis..., kariaujantis pilietinį karą su gramatika – štai svarbiausia poetinės kūrybos medžiaga“, – teigė jis. Savo eilėraščius V. Šeršenevičius vadino „vaizdų katalogu“.

P. Morkūnas laikėsi imažinistų poetinių rekomendacijų. Turbūt ne Universiteto biblioteka, o jis pats turėjo ganėtinai grožinės kūrybos pavyzdžių. Pakanka mesti akį į „Studento kambario Idilijos“ pradžią, kad susidurtum su inventorizuojančiu autoriaus žvilgsniu: prie stalo – marškinius nusimetęs vaikas; ant stalo – M. Biržiškos, V. Fričės literatūros vadovėliai, F. Nyčės filosofijos veikalas ar veikalai, šalia – svarbi anų dienų inteligento aprangos dalis – krakmolytas antkrūtinis su gutaperčos apykakle, – tik pusantros eilutės, ir šitiek informacijos! Tokio kondensato skaitymas reikalauja įtempti mintį. Iki galo suprasti šią poeziją trukdo ir perdėta jos metaforizacija, pastangos atpalaiduoti žodį nuo jo reikšmės, sintaksės ardymas. Atsisakydamas lyginamųjų žodžių (kaip, lyg ir kt.), P. Morkūnas iš dažno palyginimo prievarta daro metaforą, brauko įvardžius, veiksmožodžius,rieveksmius, nesigaili ir daiktavardžių, juos trumpina arba praplečia intarpais, deformuoja strofiką, galutiniuose kūrinių variantuose nevartoja jokių skyrybos ženklų. Štai kaip pakito viena strofa: „dabar aš banditas / visi tik drebės / esu aptašytas / kautynių skerdvės“ → „dabar aš banditas / aptašytas / skerdvės“.

P. Morkūnas buvo gimęs žodžio stichijai. J. Tumo seminare nagrinėdamas J. Basanavičiaus „Etnologiškas smulkmenas“, jis atkreipė dėmesį į šio mokslininko vartojamus retus ir naujus žodžius: luguotas, gėrmė, pala, atsikaraskoti, nuoganda, duruoti, sagilas, įžvilgis, akstis. Savo eilėraščių rinkinyje P. Morkūnas paliko neologizmų sancaupą, neigiančią žinomus žodžių darybos būdus, bet žavinčią poetinių formų natūralumu ir originaliu skambesiu. Individualią, dažniausiai tik eilėraščių kontekste savo prasmę įgyjantys naujadarai darniai sąveikauja su netikėtais ir nesikartojančiais garsažodžiais, dėl politinės kontrabandos ar erotinės eufemijos žodžiais nenusakytus objektus bandoma išreikšti grafinėmis kai kurių strofų užuominomis.

Avangardistai tikino save ir kitus, kad eilėraščius galima rašyti bet kuria tema. P. Morkūnas eiliavo apie užkritisias ant davatkos dekoltuotas kelnes, donžuano naivumą, tačiau iš tų anekdotiškų siužetų ne kažkas teišėjo. Poezijai, kad ir kokia ji būtų žemiška, reikia potekstės, paslapties. Vaizdų tėkmė imažinistų lyrikoje buvo sąmoningai pristabdoma, drumsčiama, kad į paviršių išplauktų jos vidinis turinys ir išryškėtų giliausi, tik pasamonei tepasiekiami procesai. Tuo ji skyrėsi nuo futuristinės dinamikos, kuri, taip pat šokiruodama skaitytojus neįprastais vaizdais ir jų deriniais, fiksavo daugiau išorės pavidalus, daiktiškumą. Imažinistinę kūrybos sampratą bene geriausiai atitinka P. Morkūno erotiniai eilėraščiai.

Šiems eilėraščiams – kiekybiškai gausiausiai jo poezijos daliai – netinka tradicinis meilės lyrikos pavadinimas. Tik viename kitame eilėraštyje atskleista tauriausių žmogaus jausmų visuma. Didesnė šių kūrinių dalis – tai kūniškų vyro ir moters santykių, juslingumo, „moderniosios meilės“ poetizacija, kurioje šalia įdomių meninių atradimų, perteikiančių aistros grožį, yra kažkas panašaus į seksomaniją. Nekyla abejonių, kad Dž. Bokačo *Dekamerono* ir Dž. Kazanovos *Atsiminimų* vertimai atitiko šio keistuolio aspiracijas. Jis profesionaliai domėjosi teorinėmis ir praktinėmis lyčių santykių problemomis, 1929 metais buvo išvertęs šveicarų psichiatro A. Forelio veikalą *Lytinis klausimas* (1933 metais išėjo ne jo, o socialdemokratų veikėjo Jono Karoso vertimas) ir rengėsi ne tik torpeduoti visuomeninę politinę santvarką, mirtinai išgąsdinti meno konservatorius, bet ir susprogdinti lietuvių

poezijoje seksualinių minų, kurios sukrėstų dadaistiškai surrealistine kūnų fantasmagorija. Tomas Venclova išsakė tokią nuomonę: „Kalbos požiūriu įdomiausias *Trečio Fronto* puslapis – žinoma, prano morkūno „šaipėrantas“ (autorius pavardę rašau mažosiomis raidėmis, nes jis pats, kaip ir e. e. cummings, taip rašė)... Nei vieno lietuviško žodžio – bet koks stiprus lietuvių kalbos jausmas! Toks būna tik vaikystėje. Ta priesagų ir galūnių ekvilibristika, tas patrakęs ir grakštus naujadarų šokis! Autorius truputį tyčiojasi iš skaitytojo (eilėraštyje galima įžvelgti lytinio akto aprašymą); bet kaip jis moka demonstruoti kalbos galimybes, kaip valdo pačią kalbos materiją! Šiuo vienu eilėraščiu (daugiau jis, rodos, neišspausdino, nors rengė rinkinį neeiliniu pavadinimu „dainuoja degeneratas“) Pranas Morkūnas prilygsta Chlebnikovui ar Cummingsui“. (Cituojama iš kn. *Vilties formos*, V., 1991). „Šaipėrantą“ T. Venclova pavadino „gražiausiu to šaunaus sąjūdžio [„Trečio Fronto“] paminklu“. Negalima nepritari tokiems P. Morkūno eilėraščio vertinimams.

Rusų imažinizmo pradininkai deklaravo: „Ne atgal nuo futurizmo, o per jo lavoną pirmyn ir pirmyn, kairiau ir kairiau šaukiame mes“. P. Morkūnas buvo perpratęs rusų kubofuturistų garsaraščio ypatumus ir ne blogiau už „futuristinį žodžio jėzuitą“ A. Kručionychą (V. Majakovskio metafora) ar literatūrinių sąskambių magą V. Chlebnikovą kerį iš to paties žodžio šaknies daromais naujadarais: „šluodinu šluones / šluorakinu įšlaun / šlaunėkitės šlauniškai / šlaunuokit šlaumunes // šlaunare šlauglūde / šlaudara šlaubina / šludina šludės / šiaudu šiaudu“ (eil. „Limunara“); „kimbiškai kimsinu kirkingas kibynes / klirki klerkina klirke / iklyr iklyr“ (eil. „Ji ir jis“). Tarp tų neaiškių švagždėsių ir kribždesių nuaidi tyros „Toeliali“ trelės. Tai daina su žodžiais ir be jų meilei, gamtai, tėvynei, pasauliui. Vėliau parašytos paskutinės strofos eilutėse autorius užšifravo keletą vietovių ir moterų vardų.

Pradėjus skanduoti eilėraštyje proza „Revercija“, atrodo, kad čia P. Morkūnas realizavo V. Chlebnikovo svajonę sukurti pasaulinę poezijos kalbą, grindžiamą abėcėlės vienove. Tokių pastangų būta įvairiose pasaulio šalyse, tik ne Lietuvoje. (K. Binkio „Augnelių arija“ – kitokio pobūdžio eksperimentas). Moksliniame straipsnyje V. Kubiliaus pacituotos vokiečių ekspresionisto Hugo Balo (Bali) eilės be žodžių („jo lifanto bambla o falli bambla / gro iga ni'pha habla garen / epiga garamen / higo bloiko russula huju / hollana hollala“) lietuviui dreskia gerklę. Užliūliuotas rituališkai skambančios „Revercijos“, ne iš karto pajunti, kad P. Morkūno tekste yra kažkas daugiau negu garsų žaismas, – tik staiga tarp dupleksinių ir tripleksinių (dvigubų, trigubų), reversinių (sugrįžtamų) frazių pasigirsta lietuviškų žodžių nuotrupos. Paėmus į rankas pieštuką ir išbraukius klastingus sąskambius, lyrinė melodija virsta priešybe – rūščia, grėsminga proklamacija: „mašinos dirba mašinos dirba stop / bedarbe namo / duonos mano valgyti duok / ei mitingas mina bėga tegyvuoja valio proletarai / rikiuok šalin kraugeriai / kelkit viso pasaulio revoliuciją“. Straipsnio pradžioje minėtas jaunųjų tautininkų spaudos recenzentas taikliai pastebėjo, kad P. Morkūno „šaipėrantas“ primena rebusą. Dažnas rašytojas, negalėdamas savo minčių išreikšti laisvai, nevaržomai, griebiasi užuominų, ezopinės kalbos. Moderniosios XX amžiaus literatūros neįmanoma įsivaizduoti be potekscių, minties šifrų. P. Morkūnas vienas pats išaugino ir subrandino nebūtą lietuvių poezijos atmainą – šifruotinę poeziją. Tačiau pasaulinėje literatūroje tokie ir panašūs kūrybiniai triukai gerai žinomi, tik tai jie vadinami kitoniškais vardais. Prasminius vizualinius žodybos ieškojimus itin sureikšminusi anagraminė, kankrininė, koreliatyvinė tekstų architektonika buvo plačiai vartojama XVI–XVII a. Lietuvos jėzuitų eilėraščiuose lotynų kalba. Savo eilėraščių periodikoje P. Morkūnas vengė publikuoti, kad pirma laiko neatsiskleistų ideologinė, politinė, religinė, dorovinė, estetinė, kalbinė kontroversija. Skelbdamas antrąjį eilėraštyje „Ipidilas ilis“, autorius pažymėjo, kad tai kūrinys iš spausdinamo rinkinio „Dainuoja šaipėratas“. Vadinasi, skandalingą knygos pavadinimą jis ketino sušvelninti ir kartu aiškiau parodyti ironišką poeto distanciją nuo lyrinio subjekto. Tačiau toks leidinys vis tiek negalėjo prasmukti pro cenzūrą.

Įvykių sąnašos užklojo P. Morkūno gyvenamąją epochą, globališkai nepasiteisino politiniai autoriaus siekimai. Žiaurių pasekmių priveiktos tautos atsipeikėjo nuo neįgyvendinamų socializmo idealų. Tačiau nesibaigiančiuose žmonijos klystkeliuose yrant imperijoms ir kintant ateities gairėms, ne visa nueina padaukais, ką smerkia istorija. Literatūroje gyvuoja savi dėsniai. Tos pačios ir panašios meno srovės nepaliauja vingiavusios per skirtingas epochas, jos reiškiasi skirtingos pasaulėjautos rašytojų knygose, todėl netgi nuožmiausi priešai mokosi vieni iš kitų kūrybinės įtaigos.

Literatūra – tai nuolatinis kalbos atsinaujinimas. Netikėtas P. Morkūno proveržis, drastiškai praplėtęs Lietuvoje lingvistinių ieškojimų galimybes, kartu pasergsti nesigriebti to, kas jau seniai literatūroje atrasta ar prarasta ir prie ko nebeverta sugrįžti. Daugelis pradedančiųjų išeina į viešumą arogantiškai triukšmaudami, tačiau su triukšmu gyvenime ir mene mes taip apsiratome, kad jo tiesiog nebegirdima. Tai, kas atrodo naujoviška, dažniausiai nėra nauja. Stebinti pasaulį, kaip ir visais laikais, įmanoma tik savu, nepakartojamu patyrimu, sava išmone, savojo talento pranašumu. Sudėtingos biografijos asmuo, pirmasis lietuvių poetas dadaistas imažinistas daugiau kaip po šešių dešimtmečių reikalauja sau ir savai kūrybos krypties išskirtinės vietos literatūros istorijoje. Rinkinio *Dainuoja degeneratas* tekstai sudaryti iš neišėjusios P. Morkūno knygos rankraščio pačių paskutiniųjų variantų (Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto rankraštynas, f. 1–4639). Eilėraščiai netrumpinti, išsaugota autoriaus rašyba, tiksliai pateisinėta pagal dabartines taisykles vieno kito žodžio ortografija. Knygos paantraštė sumanyta parengėjo.